

УДК 911.3

Коваль О. В., студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто питання сучасного стану формування міської системи розселення Черкаської області. Встановлено особливості формування суспільно-географічних зв'язків між населеними пунктами території.

The current state of urban settlement system development in Cherkassy region is disclosed. The peculiarities of socio-geographic connections development between settlements located on this territory are explored.

Вступ. Постановка проблеми. Формування єдиної системи розселення в Україні як взаємопов'язаної мережі всіх поселень передбачає детальний аналіз насамперед обласних систем з визначенням їх місця у системі вищого рангу. Обласні системи розселення істотно відрізняються між собою за територіальною структурою і впливом обласних центрів на динаміку розселенських і демографічних процесів. Саме тому, з огляду на сучасну демографічну ситуацію в Черкаській області, постає необхідність аналізу територіальної структури системи розселення міського населення як такої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу даного наукового дослідження покладено ті праці та наукові доробки, які висвітлюють теоретичні та практичні аспекти суспільно-географічного аналізу міської системи розселення населення. Ці роботи розкривають реальні механізми взаємодії різних суспільно-географічних елементів в обласних системах розселення. Зазначені аспекти є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: М. Баранського, Д. Богорада, А. Вишневського, О. Гладкого, В. Давидовича, В. Джамана, А. Доценко, П. Дубровіна, І. Канцєбовської, О. Кибальчича, П. Коваленко, С. Ковальова, Г. Лаппо, Ф. Листенгурта, Є. Перцика, Ю. Пивоварова, Ю. Пітюренка, А. Степаненка, Н. Тимчука, О. Топчієва, В. Фоменка, І. Фоміна, Б. Хорєва, М. Шаригіна, Ч. Гарріса В. Кристаллера, А. Льоша тощо.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі міського населення у загальній територіальній структурі системи розселення Черкаської області. Відповідно до визначеної мети в роботі було поставлено наступний ряд завдань: дослідити сутність системи розселення населення та закономірності її формування, визначити основні вузли та центри системи розселення міського населення Черкаської області, провести демографічну характеристику розселенської структури Черкаської області та визначити вплив системи розселення міського населення області на економічну ефективність виробництва.

Виклад основного матеріалу. Система розселення населення – це сукупність поселень, які об'єднані цілісністю наявних суспільно-географічних зв'язків. Формуються ці системи під впливом різних чинників, і саме в залежності від ступеня спільності, набору та інтенсивності існуючих зв'язків і чинників формуються різні типи систем розселення. В особливостях розселення виявляються просторові закономірності життя суспільства[3, с. 144].

Система міського розселення – це сукупність міських поселень, які компактно розміщені на певній території і об'єднані цілісністю наявних суспільно-географічних зв'язків та функціонують як єдина складна система на основі перерозподілу між собою цілого ряду господарських та розселенських функцій.

В Україні, до міських населених пунктів належать поселення, що поділяються на: міста республіканського, обласного, районного значення (нині

в законодавчих актах вживається поняття міста зі спеціальним статусом, що визначається законами України, республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного, районного значення) і селища міського типу [7].

До категорії міст республіканського (Автономної республіки Крим), обласного значення згідно із Законом відносять міста з кількістю населення понад 50 тисяч жителів, які є економічними і культурними центрами, мають розвинуту промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд. До категорії міст республіканського (Автономної республіки Крим), обласного значення належать також населені пункти з кількістю населення менш як 50 тисяч жителів, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне, історичне, оборонне значення, перспективу економічного розвитку, або населені пункти, які включено до курортних зон і на їх території розташовані санаторії, стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку.

До категорії міст районного значення належать міста, на території яких розміщені промислові підприємства, об'єкти комунального господарства, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств з кількістю населення понад 10 тисяч жителів, переважна частина якого зайнята у промисловості чи соціально-культурній сфері.

Селище міського типу — це міські населені пункти, розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції, та інші населені пункти, що мають комунальну і соціальну інфраструктуру, переважна частина населення яких зайнята у промисловому виробництві чи соціально-культурній сфері.

Головним ознаками функціонування міських систем розселення є: - наявність між поселеннями, що входять до її складу, низки суспільно-географічних зв'язків; та більш висока їх інтенсивність в порівнянні з населеними пунктами, що не входять до даної системи розселення; - наявність центрального поселення (групи поселень) – ядра системи, фокусного центру головних зв'язків [4, с. 232]; - формування середовища підвищеної урбанізованості і комунікативності; - формування специфічного розселенського (вузлового, агломераційного) ефекту території тощо [1].

Вищезазначені головні ознаки існування систем розселення міського населення відображають базові закономірності формування урбанізованих територій. Зокрема, це: закономірність приаерної та примігстральної територіальної концентрації виробництва; посилення диверсифікації та спеціалізації виробництва; спадання економічної ефективності виробництва від центру до периферії системи; зростання модульності промислового виробництва при наближенні до ядра території; зростання галузевої різноманітності при наближенні до ядра; формування територіальної комплексності і пропорційності тощо [1, с. 55-59].

Отже, аналізуючи сучасний стан формування та розвитку системи розселення міського населення Черкаської області слід, перш за все, навести узагальнені відомості про регіон дослідження (статистична інформація, подана нижче, представлена станом на 01.07.2011 -авт.).

Черкаська область була утворена 07.01.1954р. (із окремих районів Київської, Полтавської, Кіровоградської, Вінницької областей Указом Президіума Верховної Ради СРСР [6]).

У складі області (табл. 1): 20 адміністративних районів; 6 міст обласного значення (далі – МОЗ); 10 міст районного значення (далі – МРЗ); 15 селищ міського типу (далі – СМТ); 101 селище; 723 сіл.

Територія Черкаської області складає 20970,03 км². Чисельність населення (постійного, -авт.) станом на 01.07.2011 становить 1277965чол. Використовуючи співвідношення показників площі та чисельності населення можемо визначити середню щільність населення:

$$\rho_{\text{нас.сер}} = \text{Чисельність} / \text{Територія} = 1277965 / 20970,03 = 60,94 \text{чол/км}^2.$$

Нижче подано показники середньої щільності населення у розрізі адміністративних районів (табл. 2) із ранжуванням показника щільності. На основі матеріалів табл. 2 було досліджено розселенський потенціал Черкаської області та виділено 5 груп локальних адміністративних районів за щільністю населення (див. рис. 1): I рівень: >60чол/км²; II рівень: 50-60чол/км²; III рівень: 40-50чол/км²; IV рівень: 30-40чол/км²; V рівень: <30чол/км². Визначена градація показника та побудований рейтинг за районами застосовані для комплексного аналізу.

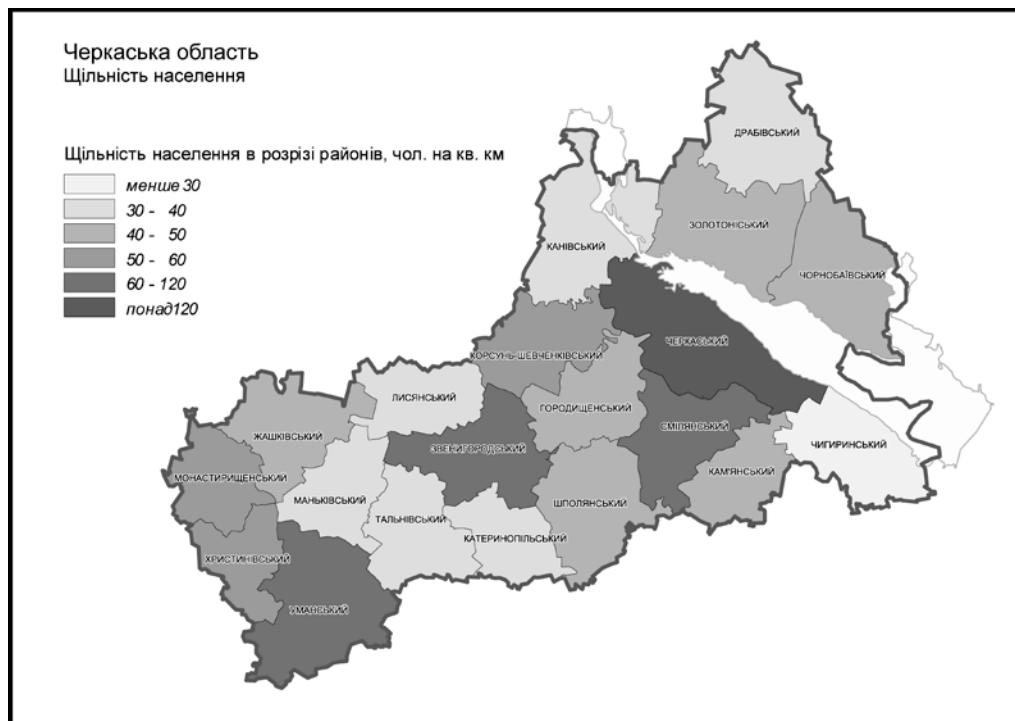

Рис. 1 Щільність населення Черкаської області

Табл. 1.

Кількість міських поселень та рівень урбанізації адміністративних районів Черкаської області

№	Назва адм. району	Кількість НП	МОЗ	МРЗ	СМТ	Міське нас., чол	Урбанізація, %
1	Черкаський	2	1		1	284928	78,99
2	Уманський	2	1		1	88827	67,90
3	Смілянський	1	1			67628	66,61
4	Канівський	1	1			25888	55,73
5	Звенигородський	2	1	1		35809	54,91
6	К.-Шевченківський	2		1	1	22483	49,87
7	Городищенський	3		1	2	18846	44,27
8	Кам'янський	1		1		12902	43,30
9	Христинівський	2		1	1	14673	40,76
10	Гальнівський	1		1		14365	39,56
11	Катеринопільський	2			2	9851	39,04
12	Шполянський	1		1		17880	38,94
13	Золотоніський	1	1			28029	38,68
14	Жашківський	1		1		14187	36,59
15	Монастирищенський	2		1	1	12870	34,36
16	Маньківський	2			2	9865	33,96
17	Чигиринський	1		1		9707	33,27
18	Лисянський	1			1	8101	32,65
19	Драбівський	2			2	9584	25,60
20	Чорнобаївський	1			1	7493	11,36
	Всього	31	6	10	15	713916	55,86

Табл. 2.

Щільність населення адміністративних районів Черкаської області

№	Назва адм. району	Населення, чол	Територія, км ²	Щільність, чол/км ²
1	Черкаський	360709	1686,41	213,89
2	Смілянський	101528	974,09	104,23
3	Уманський	130820	1441,25	90,77
4	Звенигородський	65210	1020,98	63,87
5	Христинівський	35997	632,18	56,94
6	Монастирищенський	37454	719,49	52,06
7	К.-Шевченківський	45079	892,29	50,52
8	Городищенський	42568	887,03	47,99
9	Золотоніський	72472	1539,05	47,09
10	Шполянський	45919	1105,33	41,54
11	Кам'янський	29799	725,40	41,08
12	Жашківський	38769	963,78	40,23
13	Гальнівський	36311	916,79	39,61
14	Маньківський	29047	764,92	37,97
15	Канівський	46450	1298,65	35,77
16	Катеринопільський	25232	725,40	34,78
17	Лисянський	24815	746,02	33,26
18	Драбівський	37441	1160,62	32,26
19	Чорнобаївський	43170	1553,53	27,79
20	Чигиринський	29175	1216,82	23,98
	Всього	1277965	20970,03	60,94

На основі табл. 1 нами було визначено частку міського населення у загальній його кількості (Рівень урбанізації = чисельність міського населення району, чол.*100/загальна чисельність населення району, чол.) для подальшого аналізу поля потенціалу міського населення (див. рис. 2). Виділено наступні

групи районів за рівнем урбанізації: I рівень: >60%; II рівень: 50-60%; III рівень: 40-50%; IV рівень: 30-40%; V рівень: <30%.

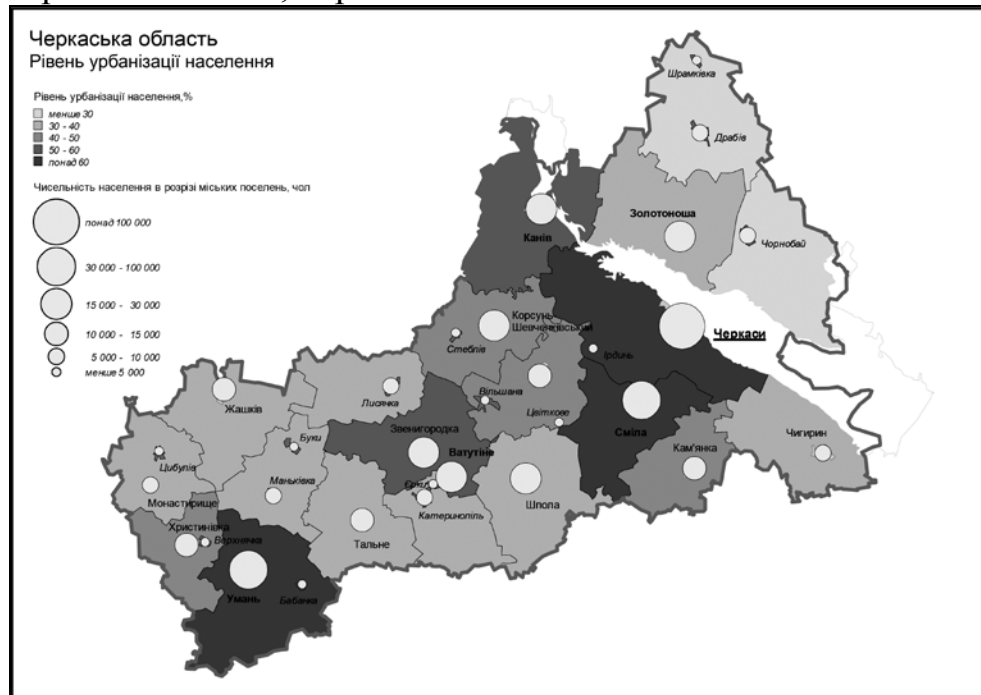

Рис. 2 Рівень урбанізації Черкаської області

За даними табл. 3 окреслено рівень урбанізації області загалом, а також виділено ядра урбанізаційних та вузлових систем. На основі попередньо проведених розрахунків, можемо отримати певне уявлення щодо власне системи розселення міського населення Черкаської області. В межах Черкаської області виділяється головний вузол у системі розселення – обласний центр в місті Черкаси. Враховуючи конфігурацію області, а саме домінування розселенського вектору «Схід-Захід», тоді легко помітити периферійне положення Черкас відносно фактичного географічного центру області. Цей факт істотно вплинув на історичний розвиток системи розселення населення на даній території.

Вузловий ефект обласного центру сприяв, перш за все, посиленому розвитку таких поселень як: Сміла, Канів, Корсунь-Шевченківський, Городище. Інша ситуація характерна для міста Золотоноша і всього Лівобережжя області. Теоретично, на лівобережну частину Черкаської області (Золотоніський, Драбівський, Чернобаївський райони) має впливати радіус системи розселення Черкаського вузла. Проте територія поширення його потенціалу обмежена через специфічні історичні та природні умови (у вигляді акваторії Кременчуцького водосховища, річки Дніпро). Тому, Лівобережжя Черкаської області вважається однією з найменш розвинутих територій.

Але, виключення становить місто Золотоноша. До чинників формування його високого потенціалу необхідно додати зручне транспортне сполучення

через акваторію Дніпра, а також сприятливе розташування на перетині інтенсивних комунікацій між потужними системоформуючими агломераційним і вузловим центрам – Київською агломерацією і м. Черкаси. З огляду на викладене вище, припускаємо наявність більш потужного чинника у розвитку досліджуваної системи розселення – впливу столичного ядра. Відтак легко пояснити недостатність розвитку південного від Черкаського вузла напряму формування системи розселення: міст Чигирин, Кам'янка тощо. Адже розселенський вектор «Черкаси – Дніпропетровськ» є потенційно слабшим за «Черкаси – Київ».

Табл. 3.

Структура чисельності міського населення Черкаської області

	МОЗ	МРЗ	СМТ	Назва адм. району	Населення, чол
1	Черкаси			Черкаський	284034
2	Умань			Уманський	86501
3	Сміла			Смілянський	67628
4	Золотоноша			Золотоніський	28029
5	Канів			Канівський	25888
6	К.-Шевченківський			К.-Шевченківський	19248
7	Звенигородка			Звенигородський	18167
8	Шпола			Шполянський	17880
9	Ватутіне			Звенигородський	17642
10	Тальне			Тальнівський	14365
11	Жашків			Жашківський	14187
12	Городище			Городищенський	14136
13	Кам'янка			Кам'янський	12902
14	Христинівка			Христинівський	10596
15	Чигирин			Чигиринський	9707
16	Монастирище			Монастирищенський	9147
17	Лисянка			Лисянський	8101
18	Маньківка			Маньківський	7941
19	Чорнобай			Чорнобавський	7493
20	Драбів			Драбівський	6612
21	Катеринопіль			Катеринопільський	5729
22	Єрки			Катеринопільський	4122
23	Верхнячка			Христинівський	4077
24	Цибулів			Монастирищенський	3723
25	Вільшана			Городищенський	3676
26	Стеблів			К.-Шевченківський	3235
27	Шрамківка			Драбівський	2972
28	Бабанка			Уманський	2326
29	Буки			Маньківський	1924
30	Цвіткове			Городищенський	1034
31	Ірдинь			Черкаський	894
				Всього	713916

Очевидно, що Черкаси, розташовуючись у східній частині області, не здатні охопити власними впливом та зв'язками всю територію дослідження. На противагу обласному центру, в західній частині Черкащини сформувалась Уманська система розселення, менша за рангом, але теж доволі потужна. На сьогодні історичні передумови, вигідне географічне положення, розвиток економіки і підприємництва, комунікативне сполучення з іншими локальними

утвореннями, близькість до ядер інших систем тощо дозволяють їй утримувати цей статус противаги. Але, враховуючи сумарний потенціал населення міста Умань, провівши попередній аналіз даних, бачимо розширення його впливу лише в межах Уманського, Христинівського, Монастирищенського, Маньківського та Жашківського районів.

Залишається відкритим питання щодо формування потенціалу міського розселення центральних районів Черкаської області. З огляду на отримані дані, ми можемо говорити про існування на перетині радіусів впливу Черкаського та Уманського ядра, окремого Звенигородсько-Ватутінського осередку у системі розселення, що й досі перебуває у стані формування (орієнтовно: Звенигородський, Шполянський, Тальнівський, Катеринопільський, Лисянський райони). Звенигородсько-Ватутінський осередок системи розселення, за умови нарощення виробничого, комунікативного, контактного та розселенського потенціалу, згодом зможе стати доволі крупним самостійним елементом в системі розселення Черкаської області.

При аналізі територіальної структури системи міського населення Черкаської області, слід більш детально проаналізувати її вплив на економічну ефективність виробництва. Для оцінки економічної ефективності, на думку С. Мочерного і К. Кривенко, варто обирати індекси продуктивності праці та рентабельність промислового виробництва. Але, на нашу думку, базовим чинником формування регіональної економічної ефективності є те унікальне соціально-економічне середовище, в якому формуються специфічні умови для реалізації підприємницької ініціативи, підвищення прибутковості окремих видів людської діяльності, зростання рівня життя й добробуту людей. Такими властивостями на території Черкаської області можуть володіти ядра системи міського розселення, які за допомогою набору високоефективних видів господарської діяльності поширюють свій вплив на прилеглі території. Кожне (ядро, осередок) з них характеризується наявністю цілої низки регіональних конкурентних переваг для формування додаткової ефективності (прибутковості) господарювання через специфічний вплив історичних, соціальних, природно-ресурсних, транспортно-комунікаційних, науково-інноваційних та інших суспільно-географічних передумов та чинників.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Одним із найбільш актуальних напрямів суспільно-географічних досліджень на даному етапі розвитку суспільства є вивчення систем розселення населення у розрізі регіону, області як один із чинників процесу зміцнення потенціалу території з орієнтацією на соціальні пріоритети, пов'язані із забезпеченням природно-господарської та структурної збалансованості, створенням нових необхідних ланок, подоланням деструктивності окремих компонентів, стимулюванням внутрішніх та міжрегіональних зв'язків[2, с. 29,30]. Міське населення є домінантною складовою у системі розселення населення за рядом базових, головних показників. На прикладі Черкаської області:

- відображено існування на практиці категорії «системи розселення»; виділено ядра, осередки конкретної системи розселення; визначено величину впливу обласного центру на динаміку розвитку відповідної системи розселення населення; встановлено сукупність суспільно-географічних зв'язків між міськими поселеннями даної системи розселення; розглянуто питання впливу системи розселення міського населення на економічну ефективність виробництва Черкаської області; запропоновано до розгляду питання існування та формування нових ядер у системі розселення Черкаської області тощо.

Наголошується на перспективу подальших розробок у даному напрямку. Адже подальші напрями досліджень вбачаються в обґрунтуванні даної теми у контексті регіонального розвитку; нормативно-правової бази (зокрема, питання реформи адміністративно-територіального устрою).

Список використаних джерел:

1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: монографія. / Гладкий О. В.; (за ред. С. І. Іщука); КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360с.
2. Пістун М.Д., Мельничук А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку.–К.: ВПЦ «КУ», 2009.
3. Стеченко Д. М. управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2000. – 223с.: іл.
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632с.
5. Перцик Е. Н. географія городів (геоурбаністика) : Учеб. пособ. для геогр. спец. вузов. – Высш. шк., 1991. – 319с.; ил.
6. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року, №1654-Х «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою»
7. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Головне управління статистики в Черкаській області – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>